

een heel lange termijn. Zij zetten in deze studie over een stadje dat in de achttiende eeuw sterk achteruitging in welvaart en bestuursapparaat, maar weinig zoden aan de dijk. Allicht dat Blickle's kijk op het communalisme, dat immers juist de gemeente als uitgangspunt heeft, in casu meer perspectief bleek te bieden. Ook elders is die trouwens van nut gebleken (zie Oebele Vries in de bundel *Fryslân, staat en macht 1450-1650* (Hilversum, 1999) 26-42).

Deze opmerking neemt niet weg dat wij aan Wassink een zeer leesbare en informatieve studie danken over een, destijds niet-'Nederlandse', stad in het grensgebied. Het accent valt weliswaar op de institutionele en rechtsgeschiedenis maar, zoals gezegd, vele andere aspecten van het samenleven komen er eveneens in aan de orde die met overheids *zorg* te maken hadden. Misschien was, wat dat betreft, ook aan het boek van Abram de Swaan *Zorg en de staat* uit 1989 nog inspiratie te ontleen geweest. Deze uitgave van Verloren is keurig geproduceerd en functioneel geïllustreerd (alleen de kleurenreproducties zijn van inferieure kwaliteit). Uitvoerige registers maken dit boek goed toegankelijk.

A. H. Huussen jr.

E. Kuijpers, *Migrantestad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17e-eeuws Amsterdam* (Dissertatie Utrecht 2005, Amsterdamse historische reeks. Grote serie XXXII; Hilversum: Verloren, 2005, 447 blz., € 29,-, ISBN 90 6550 852 X).

Wie zei ook al weer, dat geschiedschrijving en historisch onderzoek buiten de maatschappelijke discussie staan? Wij leven inderdaad niet meer in de eeuw van de geschiedenis, in de negentiende eeuw. Deelname aan de maatschappelijke discussie zoals direct of indirect een Jan Romein, Piet Geyl of L. J. Rogier overkwam, kennen wij heden ten dage inderdaad niet meer. Ook de geschiedwetenschap is technischer van aard geworden, het directe gevolg van haar verwetenschappelijking. Maar ... dat de stem van de historicus gedempter klinkt dan één, twee generatie geleden, ligt zeker niet alleen — en zelfs niet in de eerste plaats — aan de historicus. Maatschappelijke ontwikkelingen spelen daarin een zeer grote rol. De geschiedwetenschap staat beslist niet met haar rug naar de maatschappij gekeerd.

Dat in de tweede helft van de vorige eeuw de economische en demografische geschiedenis een intensieve bloeiperiode hebben doorgemaakt, valt niet los te denken van de crisis van de jaren dertig, van de wereldwijde economische *boom* van na de Tweede Wereldoorlog en van — wat Nederland betreft — de wederopbouw, van de bevolkings-explosie in de Derde Wereld (en ook een beetje in ons land). Dat bij ons (maar elders ook wel) de agrarische geschiedenis een belangrijke voortrekkersrol in die ontwikkeling van de geschiedwetenschap heeft gespeeld kan niet los worden gezien van (de herontdekking van) de belangrijke plaats van de agrarische sector in de (inter)nationale economie, van de agrarische uitvoer als grote deviezenbron, van het krachtig optreden van Sicco Mansholt, eerst op nationaal en toen op Europees niveau.

Thans is het brandpunt van de historische productie, behalve bij vraagstukken van cultuurhistorische aard, vooral bij stadsgeschiedenis en daarmee verbonden vraagstellingen terecht gekomen. Er is toch geen stad van enige betekenis meer die niet gezorgd heeft of nog zorgt voor een, vaak meerdelige, publicatie van een overzichtswerk van haar verleden? Uiteraard sluit dit volledig aan bij een mondiale ontwikkeling, waarin urbanisatie een van de overheersende kenmerken is. Eén van de vele begeleidende verschijnselen daarbij is de (nationale en internationale) migratie. Vooral in het Afro-Euraziatische gebied, dat zich uitstrekt van de Philippijnen en Midden-Azië tot Marokko en West-Europa is sprake van een ononderbroken stroom mensen die zich verplaatsen naar vooral het Golfgebied en West-Europa. Ook dit hebben de historici opgepikt door migratie tot een brandpunt van historisch onderzoek te maken. Talrijk zijn alleen al in Nederland de namen van hen die zich in publicaties over dit fenomeen hebben gebogen (Briels, Schrover, Rommes, beide Lucassen, Lesger, Noordam, Trompetter, Henkes, Knotter en Van Zanden, en nog menig ander. Er bestaan zelfs het Instituut voor migratie en etnische studies (IMES) en het Centrum voor de geschiedenis van migranten). Elders is dit niet anders.

Kortom, de richting waarin het historisch onderzoek zich beweegt staat niet los van maatschappelijke ontwikkelingen. Ondanks alle verwetenschappelijking met haar ruimere plaats voor technische vraagstukken en gebruik van kwantitatieve en wiskundige technieken is het historisch onderzoek gelukkig nog geen buitenmaatschappelijke speeltuin voor 'fijne luiden'.

Aan de en ook haar reeds bestaande studies heeft Erika Kuijpers met haar *Migrantenstad* een prachtig boek toegevoegd. Geheel ook in lijn met deze ontwikkeling van het historisch vak. Natuurlijk wisten wij, dat Holland — en daarin wel allereerst Amsterdam — in de zeventiende en achttiende eeuw een enorme aantrekkingskracht op grote delen van West-Europa heeft uitgeoefend. Maar met die globale vaststelling is het fenomeen migratie nog niet geanalyseerd. Het heeft talrijke zowel kwantitatieve aspecten (bijvoorbeeld aantallen, uitgesplitst naar perioden, herkomstgebieden, leeftijden, gezins- of alleenlopenden migratie, seksratio, sociale, kerkelijke en beroepssamenstelling, retourmigratie, enzovoort, enzovoort) als kwalitatieve (ontwikkelingsniveaus, leefomstandigheden in de gebieden van herkomst, financiële situatie, groepsvorming of opgaan in de autochtone bevolking via bijvoorbeeld huwelijksluiting, kerkelijke verbanden, arbeidsomstandigheden en dergelijke meer). Vanuit dit soort aspecten en vraagstukken komt men met het totale leven in de ontvangende stad of regio in aanraking zoals huisvesting, werkgelegenheid, religie en kerk, armenzorg, ziekenzorg, economische (on)zelfstandigheid, poorterschap, gilden, en noem maar op.

Erika Kuijpers heeft in haar boek over Amsterdam geen van deze vraagstukken gemedend en ons dan ook een allesomvattende studie gepresenteerd. Vanuit een bepaalde invalshoek (migratie) krijgt men zodoende een prachtige kijk op het leven in zeventiende-eeuws Amsterdam als zodanig. Met dit boek in de hand kan men bijvoorbeeld een heel goed begin maken bij oriëntatie op onderwerpen als onder andere de armenzorg, de gasthuizen, de zorg voor weeskinderen, arbeidsverhoudingen, de situatie in bepaalde beroepen zoals de bakkers en de droogscheerders, en ga maar door. Via de verwijzingen naar de zeer uitvoerige literatuurlijst komt men dan wel weer verder. Dit in drie delen (migrant; welkom in Amsterdam; overleven) gecomponeerde boek is een aanradertje,

waarin men bij herhaling ook nog eens een lesje krijgt in de voorzichtigheid waarmee schijnbaar harde historische gegevens gehanteerd en geïnterpreteerd moeten worden.

Is dan alleen maar lof mogelijk? Vrijwel ja, maar een enkele kanttekening zou ik toch willen maken. De onderzoekster had natuurlijk mee, dat over allerlei aspecten van de zeventiende-eeuwse geschiedenis van Amsterdam reeds een uitvoerige literatuur bestaat. Daarvan heeft zij, alle hulde, uitvoerig gebruik gemaakt. Maar het houdt ook in dat over een andere stad een zo diepgravend boek voorshands nog wel niet te maken zal zijn. Daar heeft ook geen Simon Hart op het archief zoveel voorwerk verricht. Misschien dat de huidige rage aan stadsgeschiedenis hierin tastbare verbetering kan brengen. Maar naast literatuurstudie is dit boek voor alles gebouwd op archiefonderzoek. Het kerkelijk archief is daarbij van grote betekenis. Op den duur gaat het bijna monopolistisch overkomende gewicht van de Lutherse archieven wel wat wringen. Hoe staat het met de archieven van de katholieke, doopsgezinde en joodse gemeenschap? Zijn die er niet, of bieden die onvoldoende materiaal voor dit onderwerp? Een enkele opmerking hierover zou wel op zijn plaats zijn geweest. Op dit punt bleef bij mij een onbevredigend gevoel hangen.

Een tweede punt betreft de vervlechting van de kwantitatieve met de kwalitatieve aspecten. Dit is een principieel en zeer lovenswaardig streven in dit boek. Is Erika Kuijpers in dit streven geslaagd? Mijn inziens niet zoals het had moeten en kunnen zijn. In het tekstgedeelte van dit boek (ca. 325 bladzijden) komt niet één tabel voor en niet meer dan vijf grafische voorstellingen. Bestaan zij dan niet? Wel degelijk. In de bijlagen staan 65 pagina's volgedrukt met eveneens 65 van deze constructies! Waarom zijn die in een wetenschappelijke verhandeling niet voor een groot deel of geheel in de tekst geïntegreerd? Bij lezing van het boek viel het mij gaandeweg op, dat de passages/alinea's gewijd aan kwantitatieve informatie weinig aansprekend overkomen en eigenlijk een hoge mate van concentratie vragen om bij de lezer opgeslagen te raken. Na enige tijd is men geneigd zulke passages over te staan. Het zal wel deugen. De inderdaad zo essentiële kwantitatieve informatie blijft daardoor onderbelicht. De auteur denkt wellicht op die manier het lezen van het werk te bevorderen. Het omgekeerde is het geval. De scherpte en helderheid van de informatie verdwijnt in de mist van woorden. Lezers noch onderzoekers zijn daarmee gediend. Mijns inziens zal het aantal lezers daardoor ook niet toenemen. Alleen de opmaak van het boek wordt daardoor eenvoudiger. De productiekosten liggen dus iets lager. Het is niet te hopen, dat dit een toekomstige ontwikkeling wordt.

Laat ik de bespreking van dit prachtige werk met een positieve opmerking afsluiten. De schrijfster heeft zich niet laten verleiden haar studie te actualiseren door de migratie naar Amsterdam te plaatsen in het licht van de migratie in de tweede helft van de twintigste eeuw. Anderen forceren dat wel. Het siert haar dat zij zich niet op dat pad heeft begeven.

Ad van der Woude

D. van den Heuvel, *'Bij uijtlandigheijt van haar man.'* *Echtgenotes van VOC-zeelieden, aangemonsterd voor de kamer Enkhuizen (1700-1750)* (Amsterdam: Aksant, 2005, 115 blz., ISBN 90 5260 156 9).

'Klein maar fijn' is een goede omschrijving van dit boek. In nog geen honderd pagina's ziet de auteur kans om op een overzichtelijke manier verslag te doen van haar doctoraalonderzoek. Centraal staat de sociaal-economische positie van de achterblijvende echtgenotes van VOC-zeelieden in Enkhuizen in de periode 1700-1750.

Het was Van den Heuvel opgevallen dat er in het VOC-jaar (2002) weinig aandacht was voor de invloed van de VOC op het dagelijkse leven, zoals bijvoorbeeld op dat van de achtergebleven gezinnen van de zeelieden. In de literatuur wordt er vaak van uitgegaan dat de meeste VOC-zeelieden ongehuwd waren; het verdiende te slecht om er een gezin van te kunnen onderhouden. Wel werd in 2002 op Texel een tentoonstelling gehouden over de vrouw van een VOC-stuurman (Aagje Luijtsen) van wie de correspondentie met haar man bewaard is gebleven. Verder verscheen in 2002 een artikel van Manon van der Heijden getiteld: 'Achterblijvers. Rotterdamse vrouwen en de VOC (1602-1795)', in: *Idem*, P. van de Laar, ed., *Rotterdamers en de VOC. Handelscompagnie, stad en burgers (1600-1800)* (Amsterdam, 2002) 181-212, waarin de sociaal-economische gevolgen voor de achterblijvende Rotterdamse vrouwen en kinderen centraal staan. Een soortgelijk onderzoek naar de sociaal-economische positie van de achterblijvende vrouwen heeft Van den Heuvel nu voor Enkhuizen verricht, waarbij ze de periode heeft beperkt tot 1700-1750.

De keuze is gevallen op Enkhuizen omdat van deze VOC-kamer de scheeps-soldijboeken (een soort personeelsadministratie van het schip) nog beschikbaar zijn en de kamer niet te groot van omvang was; de bestudering van Amsterdam zou het onderzoek te omvangrijk hebben gemaakt. De onderzochte periode eindigt in 1750, omdat in de tweede helft van de achttiende eeuw nauwelijks meer gebruik werd gemaakt van de zogenaamde maandbrieven waarmee de achterblijvers jaarlijks een gedeelte van de soldij konden ophalen. Overigens heeft de auteur niet alle schepen die in deze periode voor Enkhuizen zijn uitgevaren bekeken (dat waren er 122), maar telkens één per jaar (totaal 56).

Aan de hand van de maandbrieven heeft de auteur getracht de omvang van de groep achterblijvende vrouwen te bepalen, ervan uitgaand dat de meeste getrouwde mannen op die manier geld naar huis stuurden. Vervolgens heeft ze bekeken hoeveel vrouwen in staat waren financieel rond te komen zonder een beroep te doen op armenzorg. De auteur maakt het aannemelijk dat in alle rangen getrouwde mannen voorkwamen, hoewel het aantal gehuwden lager was in de lagere rangen. Bijna 70% van de vrouwen was in staat rond te komen van de maandbrief, eventueel aangevuld met een transportbrief. Aanvullend onderzoek zal nodig zijn met betrekking tot de aanvullende werkzaamheden van deze zeemansvrouwen in Enkhuizen en elders. Het is duidelijk dat de auteur belangstelling heeft voor dit onderwerp. Het wachten is dan ook op haar promotie-onderzoek over werk van vrouwen in de noordelijke Nederlanden in de vroeg-moderne tijd.

De auteur nuanceert de slechte reputatie van zeemansvrouwen zoals die in de literatuur (bijvoorbeeld in: L. van de Pol, *Het Amsterdams hoerdom. Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (1996)) geschetst wordt. De Enkhuizense bronnen geven